

BRIGADISTES

Les Brigades Internacionals
a Benissa i Dénia (1937-1938)

Robert Llopis i Sendra

BRIGADISTES
LES BRIGADES INTERNACIONALS
A BENISSA I DÉNIA (1937-1938)

BRIGADISTES
LES BRIGADES INTERNACIONALS
A BENISSA I DÉNIA (1937-1938)

Robert Llopis i Sendra

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

El projecte inicial d'aquest treball va quedar finalista de la X Beca d'Investigació Roc Chabàs atorgada per l'Ajuntament de Dénia (2007) amb un jurat integrat per Teresa Ballester i Artigues, Enrique Cruselles Gómez, Vicent Olmos i Tamarit, Pau Reig i Pérez i Rosa Seser Pérez.

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Dels textos: l'autor, 2020

© D'aquesta edició: Ajuntament de Dénia, 2020

Publicacions de la Universitat de València, 2020

Coordinació editorial: Maite Simon

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

Disseny de coberta: Celso Hernández de la Figuera

ISBN: 978-84-120960-0-2 (AD)

ISBN: 978-84-9134-451-3 (UV)

Dipòsit legal: V-1240-2020

Impressió: Safekat

*En record als voluntaris i a les voluntàries
de les Brigades Internacionals.
Memòria, honor i gratitud.*

*A la memòria del meu estimat germà
Joan Vicent Llopis i Sendra*

Si hubo bandas de música, yo no las oí. Medallas, revistas, galones dorados o caballos pintos neuróticos y marciales, ni los hubo nunca ni se los echó en falta. Había poco saludo militar en las ciudades y menos en el frente. Teníamos el mejor ejército semiprofesional que jamás haya sido reclutado, adiestrado y endurecido, contra la voluntad y con la oposición de la mayoría de las naciones guerreras, en tiempos de guerra europea. Con ganas de comernos su infantería, nuestras mandíbulas de acero solo pudieron morder el aire... Siempre tuvimos la sensación de tener las manos atadas a la espalda. La República fue azotada, como un caballo bien sujeto, por enemigos inalcanzables.

Matábamos con total naturalidad carcomidos por un constante deseo de matar más y más, pero odiábamos la muerte y la guerra y nunca conseguimos pensar en nosotros mismos exactamente como soldados.

JAMES NEUGASS

La guerra es bella.

*Diario de un brigadista norteamericano
en la Guerra Civil española*

ÍNDIX

PRÒLEG, per <i>Eladi Mainar</i>	15
INTRODUCCIÓ	19
ABREVIATURES	26
1. ANTECEDENTS SANITARIS	27
1. L'hospital Pablo Iglesias del Socors Roig Internacional a Benissa.....	27
2. L'hospital de sang de Dénia	36
3. Repercussions de la militarització dels hospitals.....	38
2. ELS CENTRES DE PERMISOS DE LES BRIGADES INTERNACIONALS	47
1. La creació del Servei de Permisos.....	48
2. Ubicació i condicionament dels centres de permisos.....	55
3. La direcció dels centres de permisos i el seu equip de treball	75
4. El sistema de concessió de permisos.....	83
5. Els centres de permisos entre juliol de 1937 i abril de 1938.....	97
3. EL SERVEI SANITARI DE LES BRIGADES INTERNACIONALS	105
1. Inicis del Servei Sanitari Internacional.....	105
2. L'ampliació dels centres de permisos com a hospitals de rereguarda	114
3. Direcció i organització interna dels hospitals internacionals.....	120
3.1 Metges en cap	123
3.2 Comissaris polítics i culturals.....	127
3.3 Administradors i intendants.....	131
3.4 Personal sanitari.....	136
3.5 Equip de suport	147
4. El pavelló hospitalari de la Casa Feliu de Benissa	153
5. Capacitat sanitària i finançament dels hospitals internacionals.....	161

4. L'ACTIVITAT POLÍTICA EN ELS CENTRES DE PERMISOS I HOSPITALS INTERNACIONALS	169
1. La política del Comissariat en les Brigades Internacionals.....	169
2. La protesta del grup de llengua llatina i l'informe de Beeckmann a Benissa.....	173
3. Control i dissidència política. La protesta comunista contra Julius Deutsch a Benissa	184
4. L'activisme del Dr. Max Hodann a Dénia.....	188
5. L'informe de Marouzé contra la direcció de l'hospital de Dénia	199
5. LA VIDA DELS BRIGADISTES INTERNACIONALS (MAIG 1937-ABRIL 1938)	203
1. Relacions amb la població civil.....	203
2. L'aliança amb les forces polítiques del Front Popular	217
3. Millora d'infraestructures i solidaritats mútues	225
4. Seguretat col·lectiva i bombardejos	226
5. Matrimonis i naixements.....	231
6. Accidents i successos.....	240
6. ANTECEDENTS DE L'ATENCIÓ SOCIAL A MENORS REFUGIATS	243
1. L'arribada als pobles dels xiquets i xiquetes refugiats	243
2. La colònia escolar Amador de los Rios, de Benissa.....	247
3. L'Hogar Sueco, de Dénia.....	248
7. LES LLARS D'INFANTS DE LES BRIGADES INTERNACIONALS	253
1. La llar de l'infant Solidaridad, de Benissa	253
2. La llar de l'infant Nino Nanetti, de Dénia	262
3. Efectes de l'evacuació de les Brigades Internacionals en les llars d'infants....	264
8. L'EVACUACIÓ SANITÀRIA DELS HOSPITALS INTERNACIONALS	271
1. Ordre d'evacuació i preparatius (del 6 al 8 d'abril).....	275
2. L'evacuació a València (9 d'abril)	284
3. L'espera (del 10 al 12 d'abril).....	301
4. Bombardeig del tren, desbandada i retorn (del 13 al 15 d'abril).....	305
5. Resolució de la Comissió d'Investigació.....	324

9. ENTRE EL MITE I LA LLEGENDA. TITO EN L'IMAGINARI POPULAR	333
1. El testimoni de Pedro Vallés en el periòdic <i>Información</i>	335
2. El testimoni de Carlos Benlloch en <i>El Español</i>	341
3. Els testimonis en la revista <i>Interviú</i>	345
10. LLEGAT, MEMÒRIA I PATRIMONI DE LES BRIGADES INTERNACIONALS	347
AGRAÏMENTS	359
FONTS I BIBLIOGRAFIA	363
ÍNDIX ONOMÀSTIC	373

PRÒLEG

Es podria dir que ja tot està escrit sobre la Guerra Civil, aquella guerra que va endinsar el nostre territori en una llarga i fosca nit, com si fora un malson, ple d'angoixa i repressió... Però no, sempre hi ha aspectes poc coneguts, poc explorats pels investigadors, i el llibre que tenim ara a les mans ens en revela un: *Brigadistes. Les Brigades Internacionals a Benissa i Dénia (1937-1938)* és el treball que ha desenvolupat Robert Llopis al llarg d'un bon nombre d'anys i que, gràcies a una beca d'Investigació de l'Ajuntament de Dénia (2007), ara veu la llum.

Ja fa alguns anys que conec Robert Llopis i Sendra, i puc dir que a més de gran persona, és un gran historiador, un investigador de dalt a baix. Recorre els arxius, investiga, no dubta a mamprendre noves línies de recerca—la major part al voltant de la seua terra, la Marina— amb un gran rigor científic i minuciositat, escorcollant en tots els arxius amb deteniment.

Les històries que ens conta Robert ens permeten visionar un conjunt tan tràgic com fou el de la Guerra Civil espanyola. El seu llibre *Fer la guerra. Diccionari i testimonis dels combatents de Benissa en la Guerra Civil (1936-1939)*, sobre els benissers que van participar en la contesa, junt amb Luis Botella Ivars, és un monument a la seriositat i al treball ben fet, meticulós i esclaridor. Un treball en què, com deia al pròleg Antonio Calzado —un altre gran historiador valencià—, els dos investigadors han «teixit amb tenacitat una contribució eminent per a la història de Benissa, però també, molt especialment, per a la historiografia de la Guerra Civil».

Pel que fa al present volum, tracta un tema no massa estudiat en l'àmplia bibliografia sobre la Guerra Civil espanyola, la sanitat de les Brigades Internacionals, centrada sobretot en els pobles de Dénia i Benissa. S'ha investigat i s'han publicat milers de llibres sobre aspectes militars, socials, revolucionaris, d'aquella contesa que tant ha marcat no sols la societat espanyola, sinó també l'europea del moment, però poc s'havia contat de l'immens esforç de les Brigades Internacionals per millorar i curar els seus ferits i malalts. Els centres de Dénia i Benissa esdevingueren hospitals de rereguarda, però deixaren una forta petjada en la societat dels dos pobles de la Marina Alta.

En la Guerra Civil espanyola, durant 958 dies exactament, no sols van morir milers de milicians i soldats; d'altres, també a milers, foren ferits en els fronts de batalla. En un primer moment, no hi havia organització en aquest sentit i per tenir

cura de malalts i ferits, les primeres columnes aixecaven els seus hospitals de manera descoordinada del poder central, que s'havia esmicolat les primeres setmanes de contesa i revolució.

Quan els voluntaris de les Brigades Internacionals entraren en combat, el seu comandament també va posar en marxa hospitals propis per atendre els ferits de les batalles més cruentes i la rereguarda valenciana es va convertir en un lloc d'atenció i repòs després de duríssimes batalles. A Benicàssim es va organitzar el primer hospital del Servei Sanitari de les Brigades Internacionals; després en vindrien altres, com els d'Oriola, València, Dénia i Benissa. A més a més, el País Valencià estava allunyat dels fronts de lluita, i una vegada es va aclarir la situació, els pobles valencians es van convertir en centres d'acollida de nombrosos refugiats que fugien dels estralls de la guerra.

Així, tant Benissa com Dénia es convertiren en llocs idonis per acollir aquests centres sanitaris i de permís. L'autor ens conta amb detall la tasca realitzada per aquests dos hospitals militars, el número 10 (Benissa) i l'11 (Dénia), fins que el mes d'abril de 1938 els malalts foren evacuats a Catalunya, abans que el territori republicà quedara tallat per les forces franquistes el 15 del mateix mes.

Al llarg del llibre veurem com les dures condicions de batalla, els enfrontaments ferotges, feien dels permisos als brigadistes una necessitat vital. Dénia i Benissa disposaven de les condicions ambientals i de tranquil·litat que els soldats requerien. En paraules del comandant Vidal, de la base de les Brigades Internacionals a Albacete, els centres de permisos dels dos pobles es podien comparar amb hotels d'alta categoria. A Dénia, el centre de permisos es va instal·lar a les vil·les que va disposar l'Ajuntament i a Benissa fou ubicat a l'antic convent franciscà. Els dos centres comptaven amb una estructura compartida i un responsable amb funcions polítiques i militars, junt amb els respectius administradors; podien albergar uns 600 brigadistes en total. Aquests centres de permisos de tan bona acollida entre els internacionals, es convertiren en hospitals de convalescència a mitjan juliol del 37, a mesura que anava avançant la contesa bèl·lica i els estralls eren més que evidents. Al llarg de la guerra, en aquests dos hospitals de convalescència hi hagué molt poques morts de brigadistes, la majoria de les quals eren a causa de la tuberculosi, l'anomenada *tisi*.

Des del comandament de les Brigades Internacionals es va tenir molta cura en la qüestió de la seua xarxa hospitalària. En diferents informes interns es confirmava que fins a mitjan setembre del 1937, els seus hospitals disposaven d'un total de 6.000 llits, i havien atés més de 25.000 ferits. Mesos després, el Servei Sanitari Internacional estava compost per més de 224 metges, 439 infermers i 139 infermeres, junt amb 650 portalliteres –bona part d'ells i d'elles d'origen jueu.

Robert Llopis també destaca la importància de les dones voluntàries, com ell diu «dones valentes i decidides», que deixaren les seues llars per acudir en ajut de la República i per treballar en els seus hospitals.

Un altre punt a destacar fou el treball polític als hospitals de la rereguarda. Els de Benissa i Dénia no foren diferents dels altres. En el mes de setembre del 1937 es nomenava un comunista alemany, Hermann Mayer, com a comissari polític de Benissa, encara que dintre de la xara hospitalària hi havia diferents posicions: metges com Max Hodan, deixeble de Freud, qüestionaven a Dénia la línia staliniana, sobretot la que es portava endavant contra els membres del POUM. Fins i tot hi hagué alguns internacionals, principalment francesos i nord-americans, que van aprofitar la concessió de permisos en la rereguarda per a excedir el temps de repòs, o també per a desertar, aprofitant la xarxa de consolats existent a Alacant.

D'altra banda, els comandaments de les Brigades Internacionals van intentar emprendre tota mena d'iniciatives culturals i comunitàries a Benissa i Dénia. Tota aquesta embranzida cultural sí que va deixar una empremta pregona entre la població civil, que no havia vist mai coses semblants. Els internacionals optaren també per la solidaritat, sobretot amb els xiquets refugiats, creant diverses subscripcions per millorar la seua situació. El tinent mèdic Max Hodan fou el promotor de la instal·lació d'una llar de l'infant a Dénia a càrrec de les Brigades Internacionals. També ajudaren en la construcció de refugis antiaeris, el que demostra que l'estada dels internacionals a les dues poblacions fou intensa i que col·laboraven en tot el que podien per millorar-hi la vida. Aquest lligam dels soldats amb la població civil es va reflectir fins i tot en unions maritals entre brigadistes i dones de Benissa i Dénia, principalment (n'hi ha constància de 15 casos).

Però tot va canviar quan es va donar l'ordre de retirada de les Brigades Internacionals cap a Catalunya. En aquell moment, les tropes rebels estaven a punt de tallar el territori republicà en dos, cosa que van aconseguir el 15 d'abril de 1938. L'evacuació de milers de ferits i malalts a terres catalanes va suposar un gran esforç organitzatiu i logístic per a les Brigades Internacionals. El 9 d'abril es van evacuar els hospitals de Benicàssim, Múrcia i Oriola. Els 237 membres de les Brigades Internacionals de l'hospital de Benissa van ser evacuats en tren a Carcaixent; des d'aquest poble de la Ribera, a València i després de nou en tren fins a Catalunya, però amb conseqüències tràgiques. Aquest comboi seria bombardejat per un hidroavió alemany el 14 d'abril de 1938, a les 11 de la nit, sols unes hores abans que els franquistes arribaren a la costa. La conseqüència, la mort entre 6 i 13 brigadistes, va demostrar una clara desorganització en aquesta darrera evacuació. Com a conseqüència del tall del territori republicà per part dels rebels, vora 3.000 brigadistes romangueren en la zona centre-sud, enquadrats en la 129 Brigada Internacional i en unitats espanyoles.

Robert s'endinsa després en una qüestió historiogràfica entre el mite i la llegenda, la possible estada del futur mariscal Tito en terres valencianes, per esbrinar la veritat de les afirmacions populars segons les quals Josip Broz, àlies *Tito*, va lluitar en la Guerra Civil i que el situen en multitud de poblacions republicanes al mateix temps, entre elles Benissa i Dénia, atribuint-li, tal com diu Robert Llopis, el do de la ubiqüitat.

Per acabar aquest gran treball d'investigació sobre les Brigades Internacionals a Dénia i Benissa, l'autor se centra en tot allò que representa la seua petjada i patrimoni. Tot un recorregut pels intents de recuperació de la seua memòria: durant el franquisme, de manera sigil·losa, per part de veïns i veïnes de Benissa que no deixaven passar cap any per mostrar la seua solidaritat amb aquells brigadistes morts i soterrats a Benissa als quals quasi ningú gosava homenatjar; fins que amb l'arribada de la democràcia tot va canviar, i gràcies a un grup de joves interessats pel seu passat més immediat, l'any 2006 començaren a organitzar, any rere any, actes d'homenatge a aquests voluntaris i voluntàries, que s'ho deixaren tot als seus països i vingueren a lluitar a un país llunyà contra el feixisme internacional.

Un treball necessari d'un historiador, Robert Llopis i Sendra, compromés amb la seua terra, per traure de l'oblit la història dels internacionals als pobles de Dénia i Benissa. Una història plena de sofriments, contada de vegades de primera mà, i de supervivents que després de la Guerra Civil, en molts casos, foren discriminats als seus països d'origen. A tots ells i elles els devem conèixer la seua història i retre'ls homenatge, perquè, com diu la inscripció del monument de Londres als brigadistes internacionals: «they went because their open eyes / could see no other way».

ELADI MAINAR CABANES

Doctor en Història per la Universitat de València

INTRODUCCIÓ

En els darrers temps, els estudis i les publicacions sobre la Guerra Civil han experimentat un increment notable i han inclòs aspectes del conflicte bèl·lic considerats «secundaris», però que són imprescindibles per a una completa visió de conjunt que supere les aproximacions de caire més generalitzador. Aquest interès acadèmic i editorial també ha repercutit en la publicació de noves investigacions sobre les Brigades Internacionals,¹ que actualitzen la seua història política i militar en la Guerra Civil i aporten noves dades, provinents en gran part de la consulta del RGASPI (Arxiu Estatal Rus d'Història Social i Política) de Moscou, i d'altres arxius d'arreu del món, que s'han anat nodrint de documentació personal i familiar procedent dels voluntaris i voluntàries de cada contingent nacional. No obstant això, encara hi ha molts àmbits d'investigació de la darrera Guerra Civil inèdits, que requereixen una anàlisi profunda, com és el cas de la sanitat militar republicana; i de forma específica, per la seua substantivitat i les seues dimensions, la xarxa sanitària organitzada per les Brigades Internacionals entre 1936-1939.

El servei sanitari de les Brigades Internacionals és un dels aspectes més desconeguts del darrer conflicte bèl·lic espanyol. Les seues infraestructures mèdiques, distribuïdes per l'extensa geografia de la zona republicana, van permetre atendre milers de soldats ferits durant tota la guerra, en instal·lacions gestionades per equips mèdics de procedència estrangera i també mixtos junt amb espanyols. Tota aquesta organització sanitària va anar gestionant-se de forma paral·lela a l'allau de ferits de guerra que s'anaven produint per la incorporació als fronts de combat de milers de voluntaris internacionals, i per la necessitat d'un servei sanitari propi, a causa de les característiques específiques d'aquest conjunt plurinacional.

El País Valencià va esdevenir per a les Brigades Internacionals una zona d'acollida, descans i convalescència durant quasi tota la Guerra Civil. Malgrat els constants

1. Per a una aproximació sobre l'impacte de les Brigades Internacionals en diversos camps, podeu consultar M. Requena Gallego i R. M. Sepúlveda Losa (coords.): *Brigadas Internacionales. El contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*, Albacete/Múrcia, Nausicaä, 2008; J. Sánchez Cervelló i S. Agudo (coords.): *Las Brigadas Internacionales: nuevas perspectivas en la historia de la Guerra Civil y del exilio*, Tarragona, Publicacions URV, 2015; i A. R. Celada, M. Gómez de la Aleja i D. Pastor García (eds.): *Los brigadistas de habla inglesa y la Guerra Civil española*, Salamanca, Ediciones Almar, 2006.

bombardejos de les ciutats del nostre litoral, la base d'Albacete hi instal·larà i habilitarà tot un seguit d'edificacions per a destinar-les a usos sanitaris i hospitalaris. En desembre de 1936 s'organitzaria a Benicàssim un dels primers hospitals de rereguarda del Servei Sanitari Internacional, conjuntament amb el d'Albacete i Múrcia, segons les investigacions de Guillem Casañ.

En terres valencianes, només les poblacions de Benicàssim i Oriola, i la mateixa ciutat de València, compartirien amb Benissa i Dénia la particularitat d'acollir instal·lacions sanitàries de les Brigades Internacionals, a partir del 1937.² La ciutat de València i la d'Alacant també van comptar amb delegacions oficials de les Brigades Internacionals, que gestionaven diversos tràmits de l'organització i les representacions protocol·làries davant les institucions republicanes i militars, especialment a la capital de la República.

En aquest estudi analitzarem com la base de les Brigades Internacionals d'Albacete va organitzar uns centres de permisos per als seus combatents a Benissa i Dénia, que posteriorment s'ampliarien a hospitals militars de convalescència.³ Amb aquesta finalitat, edificis com el convent dels franciscans i la Casa Feliu a Benissa, o xalets d'estiu de la burgesia a Dénia com Villa Cándida, Villa Oliver-La Fredat i d'altres vil·les, serien condicionats per a acollir les instal·lacions de convalescència mèdica i de repòs.⁴ Aquest treball també ens permetrà conèixer la voluminosa tasca sanitària desenvolupada als hospitals militars núm. 10 de Benissa i núm. 11 de Dénia, els quals només durant el segon semestre de 1937 van atendre aproximadament dos milers de ferits (tenien una capacitat d'atenció conjunta de 600 llits). Aquestes dades

2. Altres poblacions valencianes també acolliren en diversos moments un nombre reduït de voluntaris internacionals que serien ingressats en hospitals militars, unitats psiquiàtriques o cases de repòs de l'Exèrcit Popular de la República, fins que posteriorment foren derivats a la xarxa sanitària de les Brigades Internacionals. Aquestes instal·lacions foren ubicades a Sueca, Massanassa, Xàtiva, Algemesí, Sogorb, Utiel, Silla, Mislata, Albal, Bétera, Godella, Alzira, Paterna, Cullera, Benetússer, Benidorm, Elx, Elda, Sax, Crevellent, Mondóver, Novelda i Villena, segons diversa documentació sanitària consultada per l'autor a l'Archivo General Militar de Ávila (AGMA) i el RGASPI. D'altra banda, la Segona Internacional va fundar un hospital a Ontinyent que no formava part de la xarxa sanitària de les Brigades Internacionals. Per a més informació, podeu consultar J. J. Torró Martínez: «El hospital militar internacional de Ontinyent», en A. Girona Albuxech i J. Navarro Navarro (eds.): *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, vol. 10: *Sufrir la guerra: la vida cotidiana*, València/Alacant, Editorial Prensa Valenciana, 2006, pp. 106-115. També podeu consultar J. J. Torró Martínez: «L'hospital militar internacional d'Ontinyent», *Alba*, 16/17 (2003), pp. 160-173.

3. Una primera aproximació sobre l'hospital de Benissa, en R. Llopis Sendra: «El hospital y centro de permisos de las Brigadas Internacionales en Benissa. Bases para su estudio», en A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso: *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memoria histórica*, Salamanca, Amarú Ediciones, 2007, pp. 265-275.

4. Alguns testimonis orals també assenyalen que la Casa Iranzo i l'actual casa de La Cultural allotjaren oficials de les Brigades Internacionals a Benissa.

i estimacions ens revelen, entre altres aspectes, el gran nombre de ferits estrangers i espanyols, membres de les Brigades Internacionals, que romangueren en diversos períodes a Benissa i Dénia, amb un impacte molt significatiu en la vida d'aquests municipis.

A més, a Benissa i Dénia es van instal·lar els primers centres de permisos de les Brigades Internacionals per a tota la zona republicana. Tant la vessant dels serveis de permisos com la sanitària, en totes dues poblacions, van ser el destí de centenars de combatents estrangers i de molts metges, infermeres i altres sanitaris, que vingueren de tot el món a prestar la seua solidaritat i els seus coneixements, motivats pels ideals de la professió mèdica, la necessitat d'ajuda humanitària a l'Espanya republicana i la creença comuna que s'havia de combatre el feixisme.

La presència de les Brigades Internacionals i de les seues instal·lacions de permisos i sanitàries és una de les característiques que defineix i singularitza les poblacions valencianes de Benissa i Dénia durant la Guerra Civil, i esdevé el nostre objecte d'estudi. Aquest tret específic, d'una rellevància destacada, aporta una nova dimensió internacional a l'estudi de la història local de la Guerra Civil al País Valencià, i fa convergir aquestes dues poblacions de la rereguarda republicana amb els esdeveniments sociopolítics mundials que l'inici del conflicte bèl·lic espanyol va desencadenar.

Un altre aspecte de la presència de les Brigades Internacionals va ser la creació de les llars de l'infant per a atendre les necessitats de manutenció i allotjament de desenes de xiquets i xiquetes refugiats a Benissa, Dénia i Oriola, que estaven fins aleshores sota la responsabilitat, amb molts esforços, dels respectius consells municipals. A Benissa van fundar la llar Solidaridad i a Dénia la llar Nino Nanetti, ambdues finançades completament per les aportacions mensuals dels internacionals ferits i convalescents en aquestes poblacions.

L'abril de 1938 totes les persones que ocupaven les infraestructures sanitàries i delegacions de les Brigades Internacionals al País Valencià i a la resta de la zona centre-sud serien evacuades a Catalunya per evitar que quedaren aïllades de la frontera francesa, davant l'ofensiva franquista per Aragó, que aconseguiria arribar a la Mediterrània el dia 15 del mateix mes i tallar la zona republicana en dues parts. No obstant això, i a conseqüència de diversos problemes militars relacionats amb l'evacuació sanitària, el municipi de Dénia tornaria a acollir una nova seu hospitalària internacional fins a mitjan gener de 1939. Aquest últim període es caracteritzarà per la seua singularitat sanitària i el seu aïllament de la resta de serveis de la base de les Brigades Internacionals, ubicada aleshores en terres catalanes.

Tot plegat, la presència de les Brigades Internacionals i la seua tasca sanitària desenvolupada a Benissa i Dénia, ens ha plantejat una sèrie de reptes metodològics

i d'interrogants històrics, que anirem esbrinant i interpretant en aquest estudi, amb l'objectiu de proporcionar detalls actualment desconeguts i inèdits que documenten i contextualitzen l'estada dels voluntaris i les voluntàries de les Brigades Internacionals entre nosaltres i les seues relacions amb la població civil.

Cal dir que el procés d'investigació i recerca històrica sobre la presència de les Brigades Internacionals a Benissa i Dénia, i dels seus centres de permisos i hospitals militars, no ha estat exempt d'entrebancs, com ara són:

- La manca de fonts orals protagonistes dels fets o de gravacions.
- La manca de documentació específica sobre les Brigades Internacionals en els arxius històrics municipals de Benissa i Dénia.⁵ La documentació existent és molt bàsica, i ens proporciona només certes dades administratives de la seua presència i de la seua participació en activitats locals assenyalades.
- La dispersió de fonts documentals existents en arxius de tot el món i la varietat de registres per a la seua catalogació i inventari.
- Una bibliografia general de la Guerra Civil i de les Brigades Internacionals molt extensa, que majoritàriament només ens ha proporcionat meres referències al nostre objecte d'estudi. Així mateix, les noves investigacions i publicacions solen repetir els continguts ja esmentats per altres historiadors, sense aportar nous detalls o aproximacions sobre el cas concret de Benissa i Dénia.
- Els escassos documents gràfics i audiovisuals de l'estada i de les instal·lacions dels internacionals a Benissa i a Dénia.

Tot i això, la recerca i interpretació dels fons documentals, gràfics i orals sobre l'objecte d'estudi s'ha basat en el rigor històric, l'objectivitat, la contextualització dels fets, el coneixement dels principals protagonistes i esdeveniments, i altres factors propis del procés d'investigació.

La metodologia d'investigació que hem seguit ha intentat aconseguir les màximes potencialitats tot i les limitacions esmentades amb anterioritat. Així, s'ha fet una consulta intensiva als arxius històrics municipals de Benissa i Dénia. Una vegada

5. A l'AHD hem consultat un ampli ventall de lligalls, entre els quals destaquem: Beneficència, 2 (subscripció milicians), 7; Comptabilitat, 49 (fons assistència social), 7 (campanya hivern), 8 (llista d'evacuats); Sanitat 2 (1937, comptes i balanços), 3 (1938), 4 (rebutis hospital), 5, 6 (VIII 1.1.6. sanatori 1.3 antituberculos 1.4 hospital sang; VIII 1.2.1. hospital de sang); Exèrcit, 30 (VII-1. 36-B-4), 31 (Brigades Internacionals), 32, 33, 36, 37, 38 BIS, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46; Seguretat Pública, 7 (multes i correspondència), 4, 15; Conflictes bèl·lics, 1; Població, 29, 31 (relacions refugiats, evacuats), 38 BIS; Indústria, 2; Ensenyament/Instrucció pública, 1, 2 i 5 (actes consell primera ensenyança), 3 (colònies); Cultura, 1; i Justícia Militar, 18 i 19.

estudiada la catalogació i l'inventari de la documentació històrica, hem acotat i hem revisat tota la documentació del període comprés entre 1936 i 1942, que podria proporcionar informació d'interés. Entre aquesta documentació, cal destacar la recerca en els llibres d'actes de les sessions plenàries, els llibres de registre d'entrada i eixida de documents dels respectius consells municipals i els registres dels cementeris. Hem posat una atenció especial en la recerca de documentació estadística i militar, i més encara en la corresponent a la sanitat. Tot plegat, en aquests tipus d'arxius locals s'ha contemplat l'anàlisi global d'un ampli ventall d'àrees relacionades amb la vida local durant el conflicte bèl·lic: confiscacions, associacionisme sindical i polític, evacuats i refugiats, atenció a la infantesa, economia i infraestructures, etc.

També s'han consultat i analitzat els llibres de defuncions, casaments i naixements del Registre Civil de Benissa i de Dénia. En aquestes fonts hem obtingut detalls inèdits sobre la interrelació entre els voluntaris i la població civil, totalment desconeguda, i les relacions concretes dels voluntaris morts a les instal·lacions sanitàries de Benissa i Dénia.

Seguidament, hem consultat les bibliografies més importants de la Guerra Civil, entre les quals volem destacar la indispensable obra de Fernando Rodríguez de la Torre, *Bibliografía de las Brigadas Internacionales y de la participación de extranjeros a favor de la República (1936-1939)*.⁶ A més, hem revisat els escrits autobiogràfics o narracions personals de totes aquelles persones de les quals hem esbrinat que tenien relació amb el nostre objecte d'estudi i que hem pogut tenir al nostre abast. També hem tingut en compte l'anàlisi de la bibliografia específica sobre la Guerra Civil i, concretament, sobre les Brigades Internacionals, intentant, d'una banda, seguir el rastre de l'origen de les breus referències al Servei Sanitari Internacional de Benissa i de Dénia, i d'una altra, evitar perpetuar afirmacions errònies que moltes publicacions han anat reproduint al llarg del temps. I, finalment, ens hem traslladat a la Biblioteca Nacional a Madrid, al Centro de Estudios y Documentación de las Brigadas Internacionales de Albacete, i al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca per tal de consultar la documentació relativa a les vides d'aquests combatents.

Hem consultat els fons documentals, catalogacions i inventaris dels arxius més representatius que acullen documentació sobre les Brigades Internacionals.⁷ Princi-

6. F. Rodríguez de la Torre: *Bibliografía de las Brigadas Internacionales y de la participación de extranjeros a favor de la República (1936-1939)*, Albacete, Instituto de Estudios Albacetenses Don Juan Manuel, 2006.

7. Per a una anàlisi sobre els diversos arxius i les fonts documentals de les Brigades Internacionals, podeu consultar A. R. Celada, M. Gómez de la Aleja i D. Pastor García (eds.): *Los brigadistas de habla inglesa y la Guerra Civil española*, Salamanca, Ediciones Almar, 2006, pp. 305-333. Per a un estudi

palment, hem revisat els fons documentals de l'Estat espanyol que més documentació acullen sobre les Brigades Internacionals, com ara són l'Archivo General Militar de Ávila (AGMA),⁸ el Centro Documental de la Memòria Històrica de Salamanca (CDMH),⁹ el Centro de Estudios y Documentación de las Brigadas Internacionales de Albacete (CEDOBI),¹⁰ o la Biblioteca Nacional (BN).¹¹ Pel que fa a l'àmbit internacional hem consultat, principalment, el Russian State Archive of Socio-Political History (RGASPI); The Tamiment Library & Robert F. Wagner Labor Archives de la Universitat de Nova York (NYU Labor Archives);¹² el Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstands (DÖW)-Spanienarchiv de Viena,¹³ el Bundesarchiv de Berlín (BB-L) i l'Arbetrarrörelsens Arkiv Och Bibliotek d'Estocolm (ARBARK).¹⁴

En aquesta investigació hem fet ús de les fonts orals que hem anat entrevistant des de l'any 1997 sobre el període històric de la II República, la Guerra Civil i la postguerra. Principalment, la majoria dels entrevistats provenen del municipi de Benissa. També hem comptat amb l'assessorament del cronista oficial de Benissa, Joan Josep Cardona Ivars, i del periodista de Dénia Vicent Balaguer.

sobre els fons documentals del AGMA i del Centro Documental de la Memoria Històrica (CDMH) de Salamanca, podeu consultar A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso: *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memòria històrica*, cit. pp. 483-515.

8. Aquest arxiu conté documentació sanitària rellevant sobre la base de les Brigades Internacionals d'Albacete, que centralitzava la majoria de comunicacions de tipus administratiu amb les seues delegacions i els seus hospitals, entre d'altres.

9. També ací hi ha abundant documentació sanitària, de la qual destaquen llistats de ferits i hospitalitzats, relacions de voluntaris internacionals convalsents, telegrames d'incidències mèdiques, diagnòstics mèdics individuals, etc.

10. Acull un gran nombre de donacions personals i d'associacions centrades en les Brigades Internacionals. Cal destacar que el més interessant d'aquest arxiu és el material de premsa, que és variat i abundant, amb col·leccions completes dels diaris mèdics de les Brigades Internacionals: *Ayuda Médica Internacional* i *La Voz de la Sanidad*. Gràcies a un conveni amb la Bibliothéque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC) de París, també disposen d'una part dels fons documentals que aquest arxiu va microfilmear a Moscou, del RGASPI, que conté fonts molt valuoses i inèdites sobre les Brigades Internacionals.

11. Conté documentació important sobre la desmobilització de les Brigades Internacionals dins del fons Vicente Rojo.

12. Ací es troba la famosa col·lecció ALBA (Abraham Lincoln Brigade Archives), on podem localitzar abundant material de les Brigades Internacionals i de la seua xarxa sanitària. Té un excel·lent catàleg informatitzat i un servei de reproducció de documentació a distància.

13. Hi ha nombrosa documentació personal i d'altres arxius del món sobre els voluntaris austríacs i alemanys en la Guerra Civil espanyola i dels anys de la Segona Guerra Mundial. El seu estudi ha presentat un notable interès per a la nostra investigació, a causa de la quantitat de personal mèdic i de voluntaris de procedència germànica que van romandre a Benissa i Dénia.

14. Alberga la documentació de Max Hodann relacionada amb la seua estada a Dénia.

Finalment, cal destacar els elements en suport fotogràfic que hem obtingut en la recerca. Hem revisat les fotografies del període bèl·lic d'estudi que romanen als arxius municipals de Benissa i Dénia, i també dels arxius privats dels propietaris dels edificis que acolliren les instal·lacions internacionals. Així mateix, hem consultat els catàlegs fotogràfics de la Biblioteca Valenciana, la Biblioteca Nacional i del Centro de Estudios y Documentación de las Brigadas Internacionales de Albacete, entre d'altres. A més a més, els arxius internacionals que hem esmentat, junt amb l'Istituto Nazionale Ferruccio Parri de Milà, ens han proporcionat fotografies inèdites de les Brigades Internacionals i del seu personal sanitari.

El 19 de març de 1937, en plena Guerra Civil, un reduït grup de voluntaris estrangers van ser enviats a Benissa i Dénia amb la missió d'instal·lar els primers centres de permisos de les Brigades Internacionals en zona republicana. La presència de centenars de combatents estrangers i dels seus hospitals militars va tenir un gran impacte entre la població civil d'aquests municipis valencians. Per les circumstàncies de guerra, un 9 d'abril de 1938, en una tràgica operació secreta, les Brigades Internacionals foren evacuades a Catalunya.

Com fou aquell temps que les Brigades Internacionals van passar a Benissa i a Dénia? Qui eren aquelles dones i aquells homes del personal sanitari internacional? Què queda de tot això? Aquest llibre respon a totes aquestes qüestions i a moltes més. Tot plegat, una història colpidora.

Robert Llopis i Sendra (Benissa, 1977) és Diplomant en Treball Social per la Universitat d'Alacant. Compagina el seu treball amb la investigació històrica sobre els combatents de la Guerra Civil, els darrers dies de la Segona República i les Brigades Internacionals, tema sobre el qual ha publicat diversos articles en obres col·lectives. És coautor (amb Luis Botella Ivars) de *Fer la Guerra. Diccionari i testimonis dels combatents de Benissa en la Guerra Civil 1936-1939*, pel qual va obtenir el Premi 25 d'abril Vila de Benissa d'investigació.

Pels treballs de recerca que han donat lloc al present llibre, l'autor quedà finalista de la Desena Beca d'Investigació convocada per l'Ajuntament de Dénia (2007).

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

PUBLICACIONS
PUV

**Ajuntament
de Dénia**